

Over de Grondwet gesproken

Over de Grondwet gesproken

*Een selectie uit de documenten van staatscommissies
voor grondwetsherziening 1883-1983*

Ingeleid en bewerkt door

KARIN VAN LEEUWEN, MARIJKE VAN FAASSEN EN MARIELLE SCHERER

Verloren

Hilversum 2020

Deze publicatie is tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis en is mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, het Fonds Staatsman Thorbecke, de Stichting Professor van Winter Fonds, het Hendrik Muller Fonds, de Coornhertstichting en de Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel.

Huygens ING is onderdeel van KNAW/HuC.

Het KNAW Humanities Cluster is een alliantie van het Meertens Instituut, het Huygens ING en het IISG, opgericht in 2016.

Afbeelding op het omslag: plechtige afkondiging van de wijzigingen in de Grondwet door burgemeester jhr. mr. C.J.A. de Ranitz en gemeentesecretaris dr. B. de Goede op het bordes van het Stadhuis (Stadhuysbrug) te Utrecht. Foto: C.A. Otten (*Utrechts Nieuwsblad*, 1963) Het Utrechts archief, catalogusnr. 103808.

ISBN 978 90 8704 870 9

De auteurs en de uitgever hebben hun uiterste best gedaan alle rechthebbenden van opgenomen materiaal te achterhalen. Wie meent daarbij te zijn gepasseerd, kan zich wenden tot de uitgever.

© 2020 de auteurs

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Woord vooraf	door J.W. (Johan) Remkes	7
Inleiding		
Hoofdstuk 1	Aard en functie van de Grondwet	21
<i>Ten geleide</i>		
<i>Bronfragmenten</i>		
Hoofdstuk 2	Nederland in de wereld	163
<i>Ten geleide</i>		
<i>Bronfragmenten</i>		
Hoofdstuk 3	Man en vrouw	267
<i>Ten geleide</i>		
<i>Bronfragmenten</i>		
Hoofdstuk 4	Vertegenwoordiging van de burger	350
<i>Ten geleide</i>		
<i>Bronfragmenten</i>		
Hoofdstuk 5	Religie	474
<i>Ten geleide</i>		
<i>Bronfragmenten</i>		
Bijlage	Overzicht van de commissies en hun leden	566
Bronnen en literatuur		584
Index van aangehaalde grondwetsartikelen		593
Personenindex		625

Woord vooraf

Als voorzitter van de Staatscommissie Parlementair stelsel onderschrijf ik natuurlijk op voorhand van harte de stelling dat het constitutionele debat in Nederland zich vooral pleegt af te spelen in staatscommissies. Dit boek toont overtuigend aan dat deze stelling nog waar is ook!

In de Inleiding wordt terecht opgemerkt dat de Grondwet bezig is aan een opmars, zij het eentje van bescheiden formaat. Het verschijnen van dit boek is daar overigens ook een bewijs van, net als de door mij voorgezeten Staatscommissie Parlementair stelsel. De waarde van het boek is volgens mij vooral gelegen in het voor een relatief breed publiek toegankelijk maken van teksten die typerend zijn voor het constitutionele debat in Nederland in de periode 1883-1983. Dat is nodig om dat constitutionele debat méér te laten zijn dan een gezelschapsspel voor staatsrechtelijk geïnteresseerde intellectuelen. Op dát gezelschapsspel zijn we nu wel uitgekeken!

Het boek bevat hoofdstukken over onderwerpen als de man-vrouw-verhouding, de rol van religie in de samenleving en de plaats van Nederland in de wereld. Hierdoor wordt het in zichzelf toch al gauw wat abstracte constitutionele debat vertaald in thema's die voor veel burgers herkenbaar en relevant zijn. Dat is een goede zaak. Het constitutionele debat kan daardoor veel meer dan lange tijd het geval was, weer worden gevoerd in politiek-maatschappelijke termen in plaats van staatsrechtelijke geheimtaal. Ik hoop dat de Staatscommissie Parlementair stelsel met haar eindrapport daar voor de komende jaren ook een passende bijdrage aan kan leveren.

Daarmee is dit boek niet alleen belangrijk voor parlementaire historici en staatsrechtgeleerden, maar ook voor beleidsmakers en vooral voor geïnteresseerde burgers. De bedenkers en trekkers van onderzoeksproject "Grondwetscommissies 1883-1983" van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis en meer in het bijzonder de makers van deze bundel komt daarmee veel lof toe. Ik zwaai hen die graag toe!

J.W. (Johan) Remkes.

Johan Remkes was commissaris van de Koning in Noord-Holland en voorzitter van de Staatscommissie Parlementair stelsel (2017-2019).

Inleiding

Na jaren van relatieve rust, waarin zij voornamelijk leefde in de werkkamers van staatsrechtgeleerden, is de Grondwet vanaf het begin van de eenentwintigste eeuw bezig aan een bescheiden opmars.¹ Die opmars valt samen met de hernieuwde zoektocht naar de Nederlandse politieke identiteit, nadat die in de verwarrende dagen na de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001 vooral door Pim Fortuyn fundamenteel ter discussie was gesteld. De aandacht voor de Grondwet wordt daarbij niet alleen gevoed door de vermeende oproep van Fortuyn om artikel 1, het in 1983 nieuw toegevoegde non-discriminatieartikel, uit de Grondwet te schrappen.² In de jaren na 2001 vormt de Grondwet ook het uitgangspunt van vele voorstellen en projecten die beogen het zoekende Nederland van een nieuwe, gemeenschappelijke basis te voorzien. Zo formuleerden een Nationale Conventie (2006) en een Staatscommissie Grondwet (2010) plannen voor inhoudelijke vernieuwing van de Grondwet en kon ook de Staatscommissie Parlementair stelsel (2017-2019) in haar onderzoek naar het functioneren van het parlementair stelsel moeilijk om de Grondwet heen.³ Voorstellen voor invoering van een correctief referendum (1999, 2004, 2017) en een gekozen burgemeester (2005, 2007) struikelden ondertussen over de zware eisen die de Grondwet aan herziening stelt.

Naast deze en andere hervormingsplannen, waarin de Grondwet vooral naar voren komt als het staatsrechtelijke document waarin de voornaamste principes en spelregels van het Nederlandse staatsbestel zijn vastgelegd, groeide ook de aandacht voor de Grondwet als symbool van Nederland als politieke natie. Onder meer de eerder genoemde Nationale Conventie besteedde in haar zoektocht naar de versterking van die natie uitgebreid aandacht aan de mogelijke verbindende rol van de Grondwet, bijvoorbeeld door toevoeging van een aansprekende preambule. Een eerste 'viering' van de Grondwet als symbool, inclusief onder meer een prijsvraag en een wandelroute, vond vervolgens plaats tijdens de Grondwetsdag die in 2014 het zwaartepunt vormde van de viering van 200 jaar Koninkrijk der Nederlanden.

¹ Te Velde, *De Grondwet*, p. 37.

² Hoewel deze uitspraak in de daaropvolgende maanden een geheel eigen leven is gaan leiden, is deze nooit als zodanig gedaan: Fortuyn wilde wel de strafbaarheid van discriminatie uit het Wetboek van Strafrecht schrappen. Maxim Februari, 'Fortuyn wilde art. 1 van de Grondwet níét afschaffen', *NRC Handelsblad* (4 april 2017).

³ De aanbevelingen van de Nationale Conventie verschenen in 2006 onder de titel *Hart voor de publieke zaak*; de staatscommissie-2010 publiceerde haar aanbevelingen in *Rapport staatscommissie Grondwet*. De Staatcommissie Parlementair stelsel publiceerde in 2018 haar eindrapport *Lage drempels, hoge dijken*.

In het licht van deze actuele ontwikkelingen verdient ook de geschiedenis van de Grondwet hernieuwde belangstelling. Opmerkelijk genoeg beperkt het historisch onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse Grondwet zich tot nu toe vooral tot de vroege geschiedenis: het ontstaan van de Grondwet in 1814-1815, de grote hervormingen van 1848 en ook de ‘voorlopers’ uit de Bataafs-Franse tijd.⁴ De ontwikkelingen na 1848 komen echter hooguit fragmentarisch in beeld, bijvoorbeeld aan de hand van onderwerpen als de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917 of de totstandkoming van een nieuw grondrechtenhoofdstuk in 1983. In 2019 zag een internationale vergelijking van de bredere betekenis van grondwetten, waaronder die van Nederland, het licht.⁵

Om het historisch onderzoek naar de Nederlandse grondwetsgeschiedenis na 1848 te vergemakkelijken en tegelijkertijd de algemene kennis over de ontwikkeling van de Grondwet in deze periode te vergroten is in 2006 door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (nu Huygens ING) het project ‘Grondwetscommissies 1883-1983’ in uitvoering genomen. Dit project richt zich uitdrukkelijk op de ontwikkeling van de Grondwet ‘na 1848’ – de eerste grondwetsherziening na 1848 vond in 1883 plaats. Archiefbronnen zijn in kaart gebracht rondom zeventien zogenaamde ‘grondwetscommissies’: de verzamelterm die we hebben gebruikt voor alle soorten van commissies die als gemeenschappelijk kenmerk hebben dat ze advies uitbrachten over (aspecten van) grondwetsherziening. Dit konden formele staatscommissies voor grondwetsherziening zijn, maar ook regeringscommissies en zelfs een werkgroep.⁶ Dit resulteerde in 2010 in het verschijnen van een online raadpleegbare onderzoeksgids, waarin analytische beschrijvingen zijn opgenomen van de archieven van deze commissies en andere betrokken personen en instellingen, evenals doorzoekbare scans van de duizenden pagina’s notulen en verslagen die de grondwetscommissies produceerden.⁷ Daarnaast verscheen in 2013 het proefschrift van Karin van Leeuwen, getiteld *Uit het spoor van Thorbecke*, dat de grondwetsherzieningen en voornemens tot staatsvernieuwing tussen 1945 en 1983 meer uitvoerig onder de loep neemt.⁸

De nu voorliggende uitgave vormt de afsluiting van het project. Het bundelt bijna driehonderd thematisch geselecteerde fragmenten uit de bovengenoemde notulen en verslagen maar ook uit brieven en memoranda van de commissieleden. Met deze selectie van belangwekkende, onvermoede en soms ook ronduit vermakelijke fragmenten uit honderd jaar debat over de Nederlandse Grondwet willen we zowel onderzoekers als andere belangstellenden kennis laten maken met de doorgaans besloten wereld van de grondwetscommissies. Die vormden en vormen immers in de Nederlandse grond-

4 Zie o.a. Van Sas en Te Velde (red.), *De eeuw van de Grondwet*.

5 Zie o.a. Braun, *De prijs van de liefde*; Den Hertog, *Cort van der Linden*; Loots, *Voor het volk, van het volk* over 1917; Pelle, *In de staatsrechtgeleerde wereld* over 1983 en Voermans, *Het verhaal van de Grondwet* voor het vergelijkend perspectief.

6 Zie een volledig overzicht van deze commissies achterin deze publicatie.

7 <http://resources.huygens.knaw.nl/grondwetscommissies/onderzoeksgids>.

8 Van Leeuwen, *Uit het spoor van Thorbecke*.

wetsgeschiedenis steeds opnieuw een belangrijke schakel tussen politiek en samenleving. Doordat in deze commissies actieve politici zij aan zij vergaderden met onder meer hoogleraren en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties vormen hun nagelaten stukken en brieven een waardevolle ingang tot zowel politieke als meer wetenschappelijke en maatschappelijke debatten over de fundamenteën van het Nederlandse staatsbestel.

Debatten over de Grondwet bestrijken logischerwijs het gehele spectrum van staatsinstellingen en regels dat in de Grondwet is vastgelegd: van koningschap tot waterschap, van grondrechten tot herzieningsprocedure. Om de lezer hierin toch enig houvast te geven, hebben we deze uitgave gestructureerd in vijf thematische hoofdstukken, die gezamenlijk een groot deel van dat spectrum bestrijken. Deze thema's – aard en functie van de Grondwet, Nederland en de wereld, man en vrouw, vertegenwoordiging van de burger en religie – snijden dwars door de Grondwet heen: het derde thema gaat bijvoorbeeld zowel over vrouwenkiesrecht als over het koningshuis en het discriminatieverbod. Aldus worden onverwachte parallellen in beeld gebracht, die discussies over afzonderlijke artikelen in context helpen plaatsen. Wie desondanks belangrijke onderwerpen mist, of liever bijvoorbeeld de totstandkoming van één grondwetsartikel in het bijzonder in beeld wil zien gebracht, is van harte uitgenodigd om aan de hand van de digitale onderzoeksgids zijn of haar eigen selectie uit de vele documenten te maken.

Deze inleiding gaat allereerst verder in op de 'makers' van de in deze uitgave verzamelde documenten: de zeventien grondwetscommissies. Een verantwoording van de selectie en de bewerking van de fragmenten volgt daarna.

Zeventien grondwetscommissies

Algemene kenmerken

In Nederland worden voor de voorbereiding van grondwetsherzieningen al sinds 1814 en 1815 doorgaans speciale staatscommissies in het leven geroepen.⁹ De aard en rol van deze grondwetscommissies loopt sterk uiteen, evenals overigens de aard van de verschillende grondwetswijzigingen. Aanvankelijk werd steeds voor de plechtige vorm van een bij Koninklijk Besluit ingestelde staatscommissie gekozen. Na 1945 werden echter ook ministeriële commissies benoemd en volgden er zelfs experimenten met andere vormen van voorbereiding van een grondwetsherziening. Een voorbeeld hiervan is de *Proeve van een nieuwe Grondwet* die in 1966 werd gepubliceerd om de hele samenleving bij de discussie over grondwetsherziening te betrekken. Dit door een aantal ambtenaren voorbereide discussiestuk moest doen vergeten dat het in 1954 door een zware staatscommis-

⁹ Op deze traditie bestaan overigens uitzonderingen. Vanzelfsprekend leidde het werk van staatscommissies niet altijd tot een grondwetsherziening. Daarnaast hebben er ook grondwetsherzieningen plaatsgevonden die niet (direct) door een staatscommissie zijn voorbereid. Dit was onder meer het geval in 1963.

sie voorbereide rapport over algehele grondwetsherziening tot nagenoeg geen enkele grondwetswijziging had geleid – iets dat de verantwoordelijke minister van Binnenlandse Zaken E.H. Toxopeus in 1964 deed verzuchten: ‘Je kan wel aan de gang blijven met staatscommissies in te stellen.’¹⁰ Toch grepen ook na 1966 verschillende opvolgers van Toxopeus weer terug op vorm van de staatscommissie wanneer zij aanpassingen van de Grondwet wilden overwegen.

Als vermeld is in dit project, om de werkzaamheden van staatscommissies voor grondwetsherziening goed in kaart te kunnen brengen, de definitie van die commissies hier enigszins opgerekt. Behalve formele staatscommissies brengen we onder de verzamelterm ‘grondwetscommissies’ alle soorten van commissies in beeld die advies uitbrachten over (aspecten van) grondwetsherziening. Hieronder vallen daarmee ook regeringscommissies en zelfs de ambtelijk-wetenschappelijke werkgroep die bovengenoemde *Proeve* voorbereidde. Naast de commissies die de hele Grondwet onder de loep moesten nemen, bestonden er overigens ook commissies die slechts één of enkele grondwetsartikelen bestudeerden. Hun opdracht omvatte dan vaak een bredere problematiek die bij gewone wet geregeld was, zoals het kiesstelsel (Commissie-Oppenheim en Commissie-J. Donner) of de buitenlandse betrekkingen (Commissie-Van Eysinga).

Hoewel er voor ad hoc adviesorganen zoals de hier beschreven grondwetscommissies geen vaste regels gelden, zijn er toch wel enige constanten af te leiden uit de in het verleden gevolgde praktijk. Allereerst geldt dit voor de samenstelling van de commissies. Bedoeld om de regering van advies te voorzien bij de voorbereiding van een complexe wetgevingsoperatie stonden veel van de hier bestudeerde commissies in nauw contact met één of meerdere betrokken ministers. Veelal vervulde de minister van Binnenlandse Zaken – eerst verantwoordelijke voor grondwetsherziening – zelf het voorzitterschap, in andere gevallen liep dit contact hoofdzakelijk via het secretariaat, bestaande uit ambtenaren van dit ministerie. Tot 1967, het jaar waarin de laatste van de zeventien hier onderzochte grondwetscommissies werd ingesteld, bestonden de commissies daarnaast enerzijds uit actieve politici (Kamerleden en ministers) en anderzijds uit deskundigen. Onder de laatste categorie vinden we veel staatsrechtgeleerden, maar afhankelijk van de commissie ook bijvoorbeeld hoge militairen (in de commissie-J. Heemskerk Azn.), vertegenwoordigers van kerkelijke organisaties (in de commissie-Van Walsum) en rechters en leden van de Raad van State (verschillende commissies). Bij de instelling van de commissie Cals/Donner in 1967 werd expliciet met de traditionele benoeming van actieve politici in de commissie werd gebroken. In plaats daarvan kreeg deze staatscommissie ‘nieuwe stijl’ een Bijzondere Commissie uit de Tweede Kamer als gesprekspartner – maar van de beoogde dialoog tussen beide commissies kwam weinig terecht.¹¹

De samenstelling van de commissies uit politici enerzijds en deskundigen anderzijds hing samen met de taak van deze commissies. Formeel is die taak voor elke commissie afzonderlijk omschreven in het besluit waarmee de commissie werd ingesteld – in het geval

¹⁰ *Handelingen Eerste Kamer (HEK)* 1963-1964, p. 591.

¹¹ Van Leeuwen, *Uit het spoor van Thorbecke*, p. 111-112.

van staatscommissies een Koninklijk Besluit, in de andere gevallen een ministerieel besluit. Achter deze opdrachtomschrijving – bijvoorbeeld ‘advies uitbrengen of een herziening van de Grondwet wenselijk moet worden geacht’ – gingen doorgaans twee functies schuil.¹² Allereerst was dat de zogenaamde ‘informatiefunctie’ of ‘adviesfunctie’. Als gevolg van haar samenstelling konden de grondwetscommissie extra deskundigheid bieden bij de voorbereiding van een grondwetsherziening, en zo bijvoorbeeld oplossingen bedenken of juist problemen signaleren die ministers en hun departementen niet zelf hadden bedacht. De tweede functie was de ‘legitimatiefunctie’. Met hun posities in als vertegenwoordigers van politieke partijen of maatschappelijke organisaties dan wel vanwege hun reputatie voorzagen de commissieleden een eventuele grondwetsherziening ook van draagvlak.

Dit draagvlak was extra welkom vanwege de zware eisen die de Grondwet aan herziening stelt. Sinds 1848 vindt wijziging van haar bepalingen plaats in twee etappes (twee ‘lezingen’). Na de eerste lezing worden beide Kamers van de Staten-Generaal ontbonden en opnieuw gekozen.¹³ Tijdens de tweede lezing is bovendien de instemming van een tweederde meerderheid van elk van beide Kamers vereist. Dit betekent dat voor grondwetsherziening een politiek compromis nodig is dat een gewone meerderheid overstijgt en bovendien langer dan één kabinetsperiode standhoudt.

*Chronologisch overzicht*¹⁴

De eerste commissies waarvan stukken in deze uitgave zijn opgenomen, zijn in de meeste opzichten traditionele staatscommissies. Belast met het adviseren over grondwetsherziening in de ruimste zin van het woord¹⁵ waren de commissie-J. Heemskerk Azn. (1883-1884), de commissie-De Beaufort (1905-1907) en de commissie-Th. Heemskerk (1910-1912) commissies waarin politici en deskundigen, onder wie enkele van de prominentste staatsrechtgeleerden, gezamenlijk hoofdstuk voor hoofdstuk de Grondwet doorploegden op zoek naar mogelijke verbeteringen. De hete hangijzers uit deze periode – het kiesrechtvraagstuk en de schoolstrijd – vonden echter pas een oplossing na de instelling van twee staatscommissies met een bijzondere opdracht. De commissie-Bos (1913-1916), met daarin de fractievoorzitters en onderwijswoordvoerders van zeven fracties uit de Tweede Kamer, en de commissie-Oppenheim (1913-1917) met eveneens overwegend Tweede Kamerleden, boden respectievelijk een oplossing voor de schoolstrijd en een antwoord op de vraag, welk kiesstelsel met de invoering van algemeen kiesrecht gepaard moest gaan.

¹² Boogaard, ‘Staatscommissies’, p. 118-119; Van Leeuwen, *De functie*, p. 8-9; oorspronkelijk Scholten, ‘Politisering’. Scholten noemt ook nog ijskastfunctie, afschuiffunctie en inkapselfunctie. Deze lijken zoals Boogaard schrijft voor het functioneren van de commissie echter minder bepalend ‘omdat een commissie, eenmaal benoemd, toch zal trachten haar formele taak zo goed mogelijk te vervullen’.

¹³ Sinds 1995 geldt dit niet meer voor Eerste Kamer.

¹⁴ Voor gedetailleerdere beschrijvingen van de werkwijze van elke commissie zij de lezer verwezen naar de eerder genoemde onderzoeksgids. Overzichten met o.a. de formele benaming en de samenstelling van elke commissie zijn als bijlage achterin deze uitgave opgenomen.

¹⁵ Alleen in het geval van de commissie-De Beaufort waren enkele artikelen van de opdracht uitgesloten.

Na de grondwetsherziening van 1917 was tussen 1918 en 1920 met de commissie-Ruijs de Beerenbrouck opnieuw een commissie voor algehele herziening van de Grondwet actief, hoewel deze zich in de praktijk tot enkele specifieke onderwerpen beperkte. Dit laatste gold, in lijn met haar opdracht, ook voor de in 1936, voor een 'partiële herziening' van de Grondwet ingestelde, commissie-De Wilde. Beide commissies zagen enkele onderdelen van hun adviezen verwezenlijkt in de grondwetsherzieningen die respectievelijk in 1922 en 1938 gestalte kregen.

In de jaren direct na de Tweede Wereldoorlog werd het vraagstuk van grondwetsherziening allereerst sterk beïnvloed door de noodzaak om in de Grondwet ruimte te scheppen voor de ontbinding van het koloniale rijk. De commissie-Beel I (1946) en de commissie-Beel II (1947-1948) ontleenden vooral aan deze kwestie hun bestaansrecht. De eerste commissie-Beel kreeg een maand de tijd voor herziening van de herzieningsprocedure, die met de eis van twee lezingen en een tweederde meerderheid een zware hypotheek op de onderhandelingen over dekolonisatie legde; de commissie-Beel II werd meer specifiek belast met het voorbereiden van de Grondwet op dekolonisatie. Meer algemene verlangens naar hervorming van het staatsbestel moesten wachten tot de instelling van de commissie-Van Schaik (1950-1954), die zich in brede zin over wenselijke grondwetsherzieningen mocht buigen. In dezelfde periode waren enkele specifieke commissies actief. De commissie-Van Walsum (1946-1967) boog zich over 'de zaken van de Erediensten', waarmee vooral de subsidiëring van kerkgenootschappen werd bedoeld. De commissie-Van Eysinga (1950-1951) en de commissie-Kranenburg (1954-1955) richtten zich specifiek op het buitenlands beleid. De commissie-J. Donner (1953-1958) ten slotte hield zich bezig met het kiesstelsel en een (grond)wettelijke regeling van politieke partijen. De meeste van deze commissies – met uitzondering van de louter 'politieke' commissie-Beel I en de louter 'deskundige' commissie-Van Walsum – kenden de kenmerkende samenstelling van zowel politieke 'vertegenwoordigers', zorgvuldig naar partijverhoudingen geselecteerd,¹⁶ als deskundigen uit wetenschap en praktijk. Desondanks bleven grote grondwetsherzieningen uit – de deelherzieningen in 1948, 1953, 1956 en 1963 konden op een dergelijke aanduiding geen aanspraak maken.

Dat was de reden dat minister Toxopeus in 1963 voor een andere benadering koos, zoals hierboven al werd vermeld. Toxopeus' door ambtenaren in overleg met een werkgroep van hoogleraren opgestelde *Proeve van een nieuwe Grondwet* moest een weg banen voor een groot maatschappelijk debat over de Grondwet dat gelijktijdig een voor grondwetsherziening gunstig klimaat zou scheppen.¹⁷ De vele adviezen van maatschappelijke organisaties die in reactie op deze in 1966 verschenen *Proeve* werden ingestuurd, vormden vervolgens de basis voor de overwegingen van de in 1967 ingestelde commissie-Cals/Donner, de al eerder genoemde 'staatscommissie nieuwe stijl'. De adviezen van deze staatscommissie vormden de basis voor de algehele grondwetsherziening die uiteindelijk in 1983 gestalte kreeg.

¹⁶ Dit gold in het bijzonder voor de commissie-Van Schaik, waar zelfs het secretariaat naar politieke kleur was samengesteld.

¹⁷ HEK 1963-1964, p. 589-590. Geciteerd in Van Leeuwen, *Uit het spoor van Thorbecke*, p. 81-82.